

Ибайдуллаев Х.Х.

**ТАРЫХЫЙ ИНСАНДАР МУЗЕЙ МАТЕРИАЛДАРЫНЫН
ОБЪЕКТИСИ КАТАРЫ**

Ибайдуллаев Х.Х.

**ИСТОРИЧЕСКИЕ ЛИЧНОСТИ КАК ОБЪЕКТ МУЗЕЙНЫХ
МАТЕРИАЛОВ**

Kh.Kh. Ibaidullaev

HISTORICAL PERSONS AS A MUSEUM OBJECT MATERIAL

УДК: 316.001.069 (091)

Бул макалада музейдин коомдогу агартуу иштери боюнча жазылып, тарыхый инсан Алымбек датканын өз эли үчүн жасаган кызматы эскерилип, келечек муундарга өрнөк катары көрсөтүү каралган.

Негизги сөздөр: музей, объект, тарых, инсан, коом, экспозиция, эл.

В этой статье написана просветительская деятельность музея, и упоминается труд исторической личности Алымбек датки сделанной для своего народа и он рассматривается как пример для будущего поколения.

Ключевые слова: музей, объект, история, личность, общество, экспозиция, народ.

This article describes the museum's educational activity, and mentions the work of the historical personality of Aлымбек Datka made for his people, and he is seen as an example for future generations.

Key words: museum, object, history, personality, society, exposition, people.

Музейдин коомдогу аткарган кызматтарынын эң негизгилеринен бири – агартуу, элге жайылтуу (пропаганда) иштери болуп эсептелет. Музейдин казынасында топтолгон тарыхый материалдарды сактоо менен бирге, аны элдин алдына алып чыгуу керек. Мисалы, туруктуу экспозиция, убактылуу көчмө көргөзмөлөр аркылуу элдин маданиятын жогорулатуу, улуу муундан калган жакшы каада-салттарды даназалоо, патриоттуулук сезимдерин ойготуу үчүн уюштурулат. Андан сырткары, маданий-массалык иш-чараларды уюштуруу, телевидение аркылуу атайын репортаждар, интервьюлар менен элге маалымдоо, гезит-журналдарга илимий популярдуу макалаларды жарыялоо иштери музей кызматкерлери тарабынан үзгүлтүксүз аткарылып келет.

Өзүнүн 70 жылга жакын тарыхы бар «Сулайман Тоо» Улуттук тарыхый-археологиялык музей-комплекси Кыргызстандагы музейлердин ичинде өзгөчө орду бар. Көчмөн кыргыз элибиздин байыркы доордон ушул күнгө чейинки тарыхын изилдөөдө жана

сактоодо, маданиятынын мындан ары жогорулашына аз да болсо өз салымын кошуп келүүдө.

Кыргыз элинин тарыхында музей иши жаңы тармактардан болуп эсептелет. Кыргызстандагы биринчи музейлердин ачылышы ХХ кылымдын 20-жылдарына туура келет. Бирок ал мезгилдеги шарт боюнча, тарых илими – идеология куралына айландырылып, анда саясат тарыхтан жогору коюлуп, саясий кызыкчылыктарга багындырылган. Натыйжада коомдо бурмаланган, тарыхка калпыс аң-сезим калыптанып, тарыхчылардын жазган эмгектери идеологиянын гана кызматын аткарып, даяр социологиялык схема менен иштелип келинген. Советтик тарыхчылар атайын көрсөтмөлөр боюнча элдик улуттук-боштондук күрөштөрдү айыпташып, падышалыктын басып алуучулук саясатын жылмалап көрсөтүшкөн.

Бирок, 1985-жылы М.С. Горбачевдун бийликке келиши менен анын «айкындуулук», «сөз эркиндиги» деген ураандары, элдин жашоо турмушунда чоң өзгөрүүлөрдү пайда кылды.

Кыргыз элинин улуттук эгемендүүлүккө ээ болушу Ата Мекен тарыхы жөнүндөгү чындыкты билүүгө жол ачты. Натыйжада, көптөгөн маселелер, далай илимий жаңылыктар, тактала элек маалыматтар илимий изилдөөнүн күн тартибине коюлду. Өнүгүүнүн динамикасы марксизм-ленинизм концепциясынын «өзгөрүлбөс», «түбөлүк» деп эсептеген жоболорунан арылуу, элибиздин басып өткөн жолундагы тарыхый чындыктын калыбына келтирүү улут тарыхын мурдагыдай үзүп-кыскартпай, бурмалабай толук изилдөөдө жана андан ары өнүктүрүү мезгилдин зарылдыгы экендигин шарттады.

Ар бир элдин улуттук өзгөчөлүгүн аныктап, асабасын көтөрүп, сөзүн ордунда сүйлөгөн атактуу инсандары, кара кылды как жарган калыс аксакалы, чыгаан акыны, сөзгө чечен, колунан көөрү төгүлгөн усталары, чеберлери атагын Алайга, даңкын далайга чыгарып келгени маалым.

«Өткөндү билбеген бүгүнкүнүн кадырына жетпейт», деген кеп накыл сөздөр да бүгүнкү күндүн

чакырыгы катары айтып турат. Биз бүгүнкү күндүн муундары эркиндигибизди нарктап, кыргыздын чыгаан тарыхый инсандарын ар бир күнүбүздө эскерип туруубуз абзел. Анткени алардын өзгөчө бир сапаттары кандай тар жол, тайгак кечүүлөрдө да ал кыргыз элинин тагдырына, кызыкчылыгына кайдыгер карап туралбаган.

Төшү түктүү ыйык жерди жердеген элдин эр жүрөк уулдары менен кыздарынын бири катары XIX кылымдын аты өчкүс инсандары Алымбек датка жана анын өмүрлүк жары Курманжандын дагы ушулар сыяктуу кыргыз элинин өнүгүп-өсүү жолундагы кайчылаш учурларында элдин кызыкчылыгын жана Ата журтту коргоо үчүн оор милдеттерди аркалаган көптөгөн эр азаматтардын чыныгы инсандык жүзүн жана ишмердигин ар тараптан туура жана объективдүү ачып көрсөтүүнү талап кылат.

Алымбек 27 жашында Кокон ханы Мадалиге кызмат өтөй баштаган. 31 жашында ага датка наамы ыйгарылган. 32 жашында Анжиан вилайетинин беги болуп дайындалып, Кокон хандыгынын ордосунда таасирдүү саясий рол ойногон. 1842-жылы Шераалыны хан көтөрүүгө жигердүү катышкан. Ошентип, Анжиан вилайетинин борборун Ош шаарына көчүрүп, бул шаардын социалдык-экономикалык өнүгүшүнө чоң салым кошкон. Балдар үчүн көптөгөн медресе жана мечиттерди курдурган. Мисалы, Ош шаарынын дал ортосунда бүт Фергана өрөөнүндө тендешсиз, ал турсун Кокон хандыгынын баш медресесинин имаратынан да кооз имарат курдуруп, анда кыргыз-кыпчак, өзбек, тажик, уйгур балдары окушкан [1].

Алымбек датканын 30-жылга созулган (1831-1862-жж.) саясий ишмердигине сарасеп салсак, анын өзгөчө бир сапаты ар кандай тар жол, тайгак кечүүлөрдө да ал кыргыз элинин тагдырына, кызыкчылыгына кайдыгер карап тура албаган, баарына өзүн жоопкер сезген жана анын келечегине кам көрө билген инсандык сапаттарына күбө болобуз. 1862-жылы 24-февралда Малла ханды өлтүрүү үчүн кутумга катышкан. Тактыга Шералы хандын 12 жаштагы жээни Шах Мурадды отургузуп, кыска мөөнөт ага аталык болуп турган. Кокон хандыгынын акыйкатсыз, баскынчы саясатын колдогон эмес. Алымбек датка бүткүл кыргыздарды баш коштуруп, өз алдынча кыргыз мамлекетин түзүүгө аракеттенген. 1862-жылы хан сарайындагы кезектеги кутумда курман болгон.

«Сулайман-Тоо» Улуттук тарыхый-археологиялык музей-комплексинде да бул тарыхый инсандарды изилдөөдө бир топ аракеттерди жасашкан. Мындан бир топ жыл мурда музейдин илимий кызматкери К. Масаков тарабынан «Датка эненин сөөгү Сар-Мазарда» деген макаласында Курманжан датканын сөөгү коюлган жер аныкталып, Сар-Мазарга күмбөз тургузулган эле. Буга улай эле 1990-жылы Алымбек датканын да сөөгү ошол мазарда экендиги музейдин илимий кызматкери К. Масаков тарабынан аныкталган. Баардыгыбызга маалым болгондой ошол учурдагы саясий абалдын курчтугунан улам бул ишти бийлик өкүлдөрү «чуу чыгарбайлы» деп токтотушкан экен. Масаков Каныбектин 1990-жылы чыккан

макаласында айтылгандай, Датка эненин мүрзөсү турган жерден чыгыш тарапка карай 10-15 кадам аралыктагы эски оюктарды көрсөтүп, Полотхан аксакал: «Ушул жерге Алымбек датканын сөөгү Кокондон, ал эми Абдылдабектин сөөгү Ооганстандан жашыруун түрдө алынып келингенин атасынан укканын айткан» [2].

Ушул жерден Сар-Мазар мазарынын алгачкы тарыхына бир аз токтолууга туура келет. Полотхан абанын айтуусунда, XVI-XVII кылымдарда Мады чөлкөмүндө Аппак кожо жашаган. Ал Кашкарга жөнөп жатып, кол алдында кызмат кылган Кожо Назарды өзүнүн ордуна карылыка калтырып жатып, бул мазар «Сар-Мазар» деп аталсын деген керезин калтырган. Ошол Аппак кожо бул мазарды «Сар» мазар болсун деген экен. «Сар» деген сөз фарс тилинен эне тилибизге которгондо «баш», «башкы» деген маанини берет. Тактап айтканда, Баш-Мазар дегенди туюндурат.

Алымбек датканын сөөгү эмне үчүн жашыруун түрдө коюлган деген суроо туулушу мүмкүн. Кокондо киши колдуу болуп, анын сөөгү ошол жерге коюлганын тарыхый маалыматтардан билебиз. Курманжан датка ошол мезгилдеги коомдук-саясий абалдын курчтугунан улам күйөөсүнүн сөөгүн жашыруун түрдө, элге чуу көтөрбөстөн, алдын ала даярдалган жер төлөдөгү күмбөзгө түн ичинде койдурганы мыйзам ченемдүү көрүнүш. К.Масаковдун мындан 20 жыл мурдакы кол жазмаларында; Полотхан аксакал атасы Алихан төрө менен жаш кезинде Сар-Мазарга келишип, куран тилават кылышып көп келишчү экен. Полотхан аксакалдын атасы Алихан төрө Алымбек датканын балдарынын Ак-Ордосунда 1870-1890 жылдарда молдо болгон.

Датка эненин мүрзөсүнө сайдан көк таштарды айландыра тизишип, бышык кыштан кабыр көтөрүлгөн болчу. 1920-30-жж. колхоздун жетекчилери мүрзөнү бузушуп, кирпичтерин пахта кургатуучу жайга иштетебиз деп алып кетишкен. Алихан төрө уулу Полотханга өлөөрүндө аманат сөзүн айтып; урпактары сурап келсе, көрсөтүп кой деген эле. Бир нече жолу аракет кылсам, чоңдор; «кайдагыны баштайсың, сени камайбыз», - дешип коркутушкан. Эми балдарым силер Датка эненин жайына белги койгула, кааласаңар Алымбек датка, тун уулу Абдылдабектин жана экөөсүнүн «махвий равишта» (жашыруун түрдө) алып келишип, бектер жашырган мүрзөлөрүн көрсөтүп берем деп убада кылды. Эртеси күнү белгиленген убакта жүз жаштагы Полотхан аксакал, анын уулу Ибайдулла менен бирге Сар-Мазарга келдик. Полотхан аба мерчемдүү жерге жетип, туш тарабындагы мүрзөлөргө коюлган белгилердин аттарын ататып, «эми зым чырмалган бир түп дарак бар бекен», - дегенде уулу ошол жерде турганын айтты. Куран окуп бата кылгандан кийин, сураган дарагына жакын барып, түштүк тараптагы мүрзөлөргө карай бир нече кадам таштап тык токтоду. Маңдайындагы чөгүп, чөп баскан эки мүрзөнүн оң жактагысын «Датка эненин жаткан жайы ушул» - деди. Андан ары аралап барып, үч чуңкурду көрсөтүп, Полотхан ата, «ушулар жүрөгө кирчү эшиктин ордулары, бул жерде Алымбек

датка, тун уулу Абдылдабек жана эки мен билбеген жакын адамдары менен жатат. Мен туулганга чейин ушул жерге атасы Кокон тараптан, уулу Ооганстандан жашыруун алып келинип коюлганын уккамын» [3], - деди.

Бул маалыматтарды тактап, териштиргенибизден кийин өзүбүз менен кошо Алымбек датканын уулу Абдылдабектин урпагы Абдыкапаров Асанбек жана Керим агалар менен кошо Сар-Мазарга жөнөдүк. Мындан 20 жыл мурда өз көзү менен көргөн К.Масаков бизди түз эле Курманжан датка энебиздин күмбөзүнө алып барып куран тилават кылдык. Алгач датка энебиздин сөөгү коюлган жерди тактап, ал жерден 15-20 метрдей күн чыгыш тарапка бастык. Жогоруда көрсөтүлгөн үч чуңкурду оңой эле таптык. Чуңкурлардын орточо тереңдиги 60-70 смге барабар болуп, 20 жыл мурда мындан эки эсеге 100-120 см. тереңдикте болгондугун К. Масаков тастыктады.

Сулайман-Тоо музей-комплексинин илимий кызматкери К.Масаковдун изилдөө иштеринин натыйжасында жана музей казынасында сакталган архивдик документтердин негизинде ушул күнгө чейин сөөгү кайсыл жерге коюлганы бүдөмүк болгон Алымбек датканын жаткан жери болжолдуу түрдө

болсо да аныкталды. Андан көп өтпөй эле 2011-жылы Курманжан датка энебиздин 200 жылдык мааракеси өткөн жылда бабабыздын урпагы А.Абдыкапаровдун демилгеси менен Алымбек датканын сөөгү жаткан жердин топурагынан алып келип Курманжан датка энебиздин күмбөзүнө коюп, эскерүү ташын койдурду. Бул эң туура жасалган кадам деп ойлойбуз.

Өткөн бир жарым кылым мурда жашап өтүшүп, бүт өмүрлөрүн элинин биримдиги, жеринин бөлүнбөстүгү үчүн күрөшкөн тарыхый инсандарыбызды эскерүү, окуп үйрөнүү биздин милдетибиз экендиги талашсыз. Өсүп келе жаткан келечек муундарыбызга өрнөк катары көрсөтө турган тарыхый инсандарыбыздын көпчүлүгү жакшы изилдене элек, эл агартуучулардын жана илимпоздордун алдында чоң жоопкерчилик жана талыбас эмгек күтүп турат.

Адабияттар:

1. Абдрахманов Ш. Алымбек датка. Газета «Кыргыз руху», №7(77).
2. Масаков К. «Курманжан датканын сөөгү каерге коюлган. Газета «Ленин жолу» 6-март, 1991-ж.
3. «Датка эненин сөөгү Сар-Мазарда». Газета «Жаштык жарчысы», 16-ноябрь, 1991-ж.

Рецензент: д.социол.н., доцент Мендибаев Н.